

Shahid Bahonar
University of Kerman

Fiscal and Administrative Functions of *Khal'at* in the Safavid Period

Farzad Khoshab¹ , Tooran Toolabi² Seyed alaeddin Shahrokhi³

¹. Ph.D. Student of Iranian history after Islam, Lorestan University. E-mail: khoshab.fa@fh.lu.ac.ir

². Associate Professor of History, Lorestan University, Khorramabad, Iran. (Corresponding author)* E-mail: toolabi.t@lu.ac.ir

³. Associate Professor of History, Lorestan University, Khorramabad, Iran. E-mail: shahrokhi.a@lu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: <i>02 September 2023</i> Revised: <i>28 October 2023</i> Accepted: <i>27 November 2023</i> Published online: <i>22 December 2023</i></p> <p>Keywords: <i>Khal'at</i> <i>administrative structure</i> <i>Safavid government</i> <i>state revenues</i> <i>fiscal system</i></p>	<p><i>Khal'at</i>, or royal gift, a common tradition in Iranian history, has served significant political and fiscal functions in administrative affairs. This essay aims to analyze the role of <i>Khal'at</i> in the Safavid official mechanism, thereby providing a comprehensive understanding of the complex administrative structure of the Safavid government. To construct the desired narrative, and through employing a reconstructing methodological approach, historiographical sources and travelogues are utilized. The essay reveals a dual-sided problem. On one side, the Shah and the magnates have strived to maintain their political position through <i>Khal'at</i>. Conversely, some governors and the recipients have focused on preserving and continuing their relationship with the central government. Viewing this issue from a mutual benefits perspective, the essay argues that both parties have sought to consolidate and maintain their power through the implementation of an ancient tradition like <i>Khal'at</i>. As a consequence, statesmen, such as governors, exerted pressure on the populace to provide financial resources for <i>Khal'at</i>. This approach has led to repercussions, one of which was an increase in social difficulties. However, classical historiographical texts have typically remained silent on this matter.</p>

Cite this article: Khoshab, Farzad; Toolabi, Tooran; alaeddin Shahrokhi, Seyed. (2023). **Fiscal and Administrative Functions of *Khal'at* in the Safavid Period**, Iranian Civilization Research, 5(2) 169-193.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: 10.22103/jic.2024.22702.1278

English Extended Abstract

1 .Introduction

In different periods of Iran's history, all kinds of gifts were used in political, economic, social and cultural affairs. The most important gifts included offerings, Khalat, and bribes, each of which was used according to the nature and meaning of their special meaning. With the rise of Safavid Dynasty and the consolidation of the power of it, Iran entered a new stage, and as a result, the relationships and the power structure in the form of exchanging gifts became especially important. One of the most important gifts that had various functions in the relations of the Safavid kings with their subordinates in various fields, especially the economic one, was the Khalat. Khalat refers to everything that was granted by higher authorities to lower authorities; therefore, in the written texts of the Safavid era, the Khalat was always given by the king to his subordinates. In the lower ranks, less is mentioned about this case and it was done with a special mechanism. In terms of finance and economy, Khalat had different functions for the king, court and lower officials of the power structure and had consequences in different states and provinces.

In fact, in the Safavid era, due to the importance and political function of the Khalat for the underlings, the ruling apparatus (especially the Safavid kings) used various methods to generate income and reduce costs, knowing this. After that, the court officials, after issuing the dismissal order to their subordinates, each in turn and according to their position, tried to benefit from its material and financial benefits.

2 .Discussion

Khalat is something that is granted by higher officials to lower officials. In the Safavid era, according to the numerous historical sources as well as the writing of travelogues, there were extensive relations with other countries, and valuable information about Khalat has been left from this era. During this period, the king's Khalat to his subordinates was done with a special mechanism. From the time of giving the order to grant Khalat until the designated Khalat reached its recipient, certain principles and customs were followed. In fact, there were different types of Khalat, the position and status of the recipient determined the type of it, and sometimes things were added to it. Carrying out this procedure and its political importance, which was institutionalized as a culture in the history of Iran, affected other affairs, especially financial and economic affairs; So that after the Khalat were granted, the highest authority, the king, and those who received the Khalats in the lower position, tried to meet their needs, especially financially. By performing this procedure, a cycle was formed through which both the giver and the receiver of the Khalat fulfilled their wishes. This situation had consequences for the people in different states and provinces.

But regardless of the aspect of income generation, according to the customs and principles governing its presentation, in special circumstances and official holidays, especially Nowruz, it involved a lot of expenses for the king and the court. On the other hand, the people favored by the king and those who were proud of wearing the royal robe, incurred a lot of expenses during the ceremony of wearing the robe. But the political importance of Khalat for rulers and officials put subjects in a position of weakness. In fact, the submission of Khalat to non-court officials, especially the rulers, brought economic consequences and oppression to the subjects in different states and provinces.

Therefore, it seems that examining the nature of the ritual of disrobing and disrobing from two perspectives will help to better understand the image of the Safavid government; First, the political mechanisms of the Safavid government and its wide administrative system should be more in focus for a better understanding of this period. This ritual, which seems simple on the surface, took on a complicated aspect in the complex power relations. The courtiers, for their part, tried to take advantage of the position they had in order to benefit from its financial benefits.

English Extended Abstract

3 .Research Methodology

In the current research, by analyzing the historical texts and travelogues of the Safavid era, an attempt is made to answer this question in a descriptive and analytical way, what were the economic functions of the Khalat in the Safavid era and what were its consequences for the people.

4 .Conclusion

Khalat is one of the types of offerings of the Safavid kings, which is important due to its political and financial function. The basis of this essay was the investigation of Khalat in this period. The results of this research can be classified into several categories based on historical and travelogue sources. First, the Safavid kings used the giving Khalat as a symbol of mercy and acknowledgment of the lower layers of the political power system, and this itself led to income making. In other words, the different elements of the Safavid power structure were trying to seek the favor of the Shah, which resulted in earning money and filling the treasury for the government. Sometimes giving Khalat was a reflection of the greed of the Safavid kings; That is, giving the Khalat was a source of income for the government. In some situations, along with sending the Khalat, orders were given to the governors to provide part of the court's needs in order to reduce the court's expenses. But the mechanism of granting the Khalat, especially during the celebration and official rituals, especially Nowruz, brought a lot of expenses for the king and the court. Second, courtiers due to the importance of the Khalat and in its importance for low-level officials, in various political situations, such as the weakness of the king and the attempt to eliminate rivals, they made personal use of this ancient cultural tradition and accumulated wealth in this way. Another dimension of this research refers to the consequences of receiving the Khalat. It should be said that from the time of sending the Khalat to the time of receiving it, the recipients of the Khalat spent exorbitant expenses, which included the expenses related to the Tip for the bringer, the celebration and party for the people participating in the receiving ceremony, and the large bribes to the influential court officials. Therefore, it seems that the financial consequences resulting from the receiving were harmful in some areas under the control of rulers; because by putting pressure on the people, the rulers collected the expenses spent for receiving Khalat. Of course, the sources written in this period do not provide much data about social difficulties; but the same small data tells that the governors of the states and provinces created problems for the people to satisfy the higher statesmen and for stabilize their position.

In fact, the rulers used the lever of Khulat Shahi to pressure the subjects to compensate the expenses spent through their exploitation. On the other hand, the subjects were never satisfied with the wearing of the khalat by the rulers and officials, because they were aware of its consequences. For this reason, considering the importance of disrobing and disrobing in financial and economic issues, it is possible to analyze the economic functions resulting from disrobing in the Safavid era by considering the role of influential factors from an economic point of view, as well as the consequences and causes resulting from them.

کارکردهای اداری و مالی «خلعت» در دوره صفویه

فرزاد خوش آب^۱، توران طولابی^۲، سید علاءالدین شاهرخي^۳

^۱ دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد اسلام، دانشگاه لرستان، khoshab.fa@fh.lu.ac.ir

^۲ دانشیار گروه تاریخ دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران (نویسنده مسئول)، toolabi.t@lu.ac.ir

^۳ دانشیار گروه تاریخ دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران، shahrokhi.a@lu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۲۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۷</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: خلعت، ساختار اداری، دولت صفویه، مداخل دولت، نظام مالی.</p>	<p>خلعت بخشی آیینی فرهنگی با سابقه کهن در ایران قلمداد می‌شود که کارکردهای مختلف از جمله در زمینه سیاسی داشته است. خلعت که اعطای آن در دوره صفوی رونق بیشتری یافت، عنایت ویژه شاه بود که رده‌های پایین‌تر در مراتب قدرت از آن بهره‌مند می‌شدند. در پژوهش حاضر، بررسی سهم خلعت بخشی و خلعت پوشی در ساز کارهای سیاسی دولت صفویه و واکاوی نسبت این سنت با مقوله مالی مدنظر قرار دارد. این پژوهش که با رویکرد تاریخ اداری و مبتنی بر رهیافت بازساخت گرامر مبتنی بر منابع تاریخ‌نگارانه و سفرنامه‌ها انجام شده است نشان می‌دهد که خلعت با وجود هزینه‌هایی که برای دربار داشت، سهم معینی از مداخل شاه و صاحب‌منصبان درباری را به خود اختصاص می‌داد. همچنین، اعتبار سیاسی خلعت بخشی برای گیرندگان خلعت مهم بود و آنان که اغلب به سطوح متفاوت قدرت تعلق داشتند گاه به پشتوانه همین آیین ثروت کلانی به دست می‌آوردند. بنابراین می‌کوشیدند با کاربست شگردهای مختلف برای حفظ و تداوم این امتیاز گام بردارند. بعد دیگر یافته‌های پژوهش حاضر ناظر بر همین اقدامات دولتمردان برای کسب خلعت است. آنان برای جبران هزینه‌های صرف شده برای بهره‌مندی از خلعت گاه از مسیری پیش می‌رفتند که به اجحاف مالی بر مردم می‌انجامید. مسئله‌ای که ریشه آن را باید در صرف هزینه‌های گزاف از سوی صاحب‌منصبان و دولتمردان صفویه برای خلعت‌گیری و گاه ضرورت مراودات صاحب‌منصبان با مقامات درباری برای گرفتن خلعت شاهی با پرداخت رشوه جست‌وجو کرد.</p>

استاد: خوش آب، فرزاد؛ طولابی، توران. شاهرخي، سید علاءالدین (۱۴۰۲). نگاهی به تکوین دولت سلجوقی بر اساس دیدگاه ابن خلدون، پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۵ (۲)، ۱۹۳-۱۶۹.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: 10.22103/jic.2024.22702.1278

۱- مقدمه

در تاریخ ایران از دیرباز ردوبدل کردن تقدیمی در سطوح مختلف ساختار اداری امر مرسوم بوده است. در این بین خلعت هم در قالب یک تقدیمی و به عنوان نماد لطف و مرحمت مقامات بالادست به دولتمردان در سطوح مختلف قدرت اهمیت ویژه خود را داشته است. با روی کار آمدن صفویان (۹۰۷-۱۱۳۵ق) و تثبیت حاکمیت آنها خلعت بخشی و خلعت پوشی به عنوان تأیید و تصدیق مقامات پایین تر توسط شاه، با تشریفات و آیین خاصی همراه بود. به طوری که از زمان صدور فرمان ارسال خلعت برای شخص مورد مرحمت تا زمان دریافت آن، حامل خلعت و گیرنده اش آداب و قواعد مراسم را رعایت می کردند. اما آنچه در این بین از اهمیت برخوردار است، کارکردهای متنوع خلعت بخشی و خلعت پوشی از نظر درآمدزایی و کاهش هزینه های دربار است. در واقع در عصر صفوی به واسطه اهمیت و کارکرد سیاسی خلعت برای مقامات سطوح مختلف قدرت، دستگاه حاکمه (مشخصاً شاهان صفوی) از شیوه های متنوعی از آن برای درآمدزایی و کاهش هزینه ها بهره می گرفتند. بدین ترتیب که خلعت اگرچه عنایتی از سوی شاه به مقامات پایین تر بود اما این مقامات نیز برای حفظ و تداوم این عنایت ملوکانه متقابلاً عواید مالی به شاه و دربار می رساندند و گویی هزینه ای که دربار می کرد به اشکال دیگر و شاید به شکل بیشتری به دربار برمی گشت. نیاز مقامات دولتی به این توجه دربار صفوی آنقدر بود که برای گرفتن این عنایت گاهی از مسیر ارتباط با صاحب منصبان درباری هم گام بردارند. کسانی که در هر دو طرف این آیین ایستاده اند همزمان هم هزینه هایی می کردند و هم در عین حال درآمدهایی کسب می کردند. گاهی در جشن هایی چون نوروز هزینه خلعت بخشی برای شاه چشمگیر می شد. در مقابل اشخاص مورد مرحمت شاه و کسانی که به خلعت شاهی به اصطلاح مفتخر می شدند هم هزینه هایی در مراسم خلعت پوشی متحمل می شدند. از این رو هر دو طرف قضیه برای جبران این هزینه ها ناچار بودند که راهکارهایی در پیش گیرند که به زیانشان منتهی نشود.

۱-۱- بیان مسئله

شناخت تاریخ اداری دوره صفویه و گذار از روایت های که اغلب بر موضوعات سیاسی و نظامی تمرکز دارد، برای دستیابی به یک شناخت جامع تر از تاریخ این روزگار ایران ضروری است. یکی از جلوه های تاریخ اداری ایران، آیین خلعت بخشی است که در دوره صفویه نمود آشکاری دارد. بررسی این آیین و سازوکار حاکم بر آن از دو منظر به شناخت بهتر سیاست های دولت صفویه کمک می کند؛ یکم، منطق حاکم بر سیاست اعطای خلعت و توقعی که شاه از اعمال این سیاست داشت و دوم، کارکرد مالی این آیین در چهارچوب نظام اقتصاد سیاسی دولت صفوی. آیین خلعت بخشی برای این شناخت به کمک می آید تا از رهگذر آن بتوان به لایه های مختلف مسائل اداری و به تبع آن برخی مناسبات سیاسی اداری پی برد. این آیین که در ظاهر امری ساده به نظر می رسد، در کش و قوس مناسبات پیچیده قدرت، وجه پیچیده ای به خود می گرفت. درباریان هم به سهم خود می کوشیدند به فراخور

جایگاهی که داشتند برای بهره‌مندی از مزایای مالی آن تلاش کنند. بنابراین فارغ از اینکه خلعت بخشی و خلعت پوشی یک آیین کهن است و ضرورت دارد به آن به مثابه یک موضوع در تاریخ ایران و مشخصاً صفویه توجه شود، بررسی آن می‌تواند به فهم بهتر مناسبات پیچیده قدرت و سازوکارهای اداری صفویان کمک کند. همچنین، بخشی از شناخت دوره صفویه در گرو فهم سازوکارهای مالی حاکم بر آن است که مقوله خلعت به نوعی در روشن شدن ابعاد آن کمک می‌کند و می‌تواند راهگشا باشد. دولتمردان صفویه در لایه‌های مختلف قدرت گاهی برای تأمین نیازهای مالی به این آیین متوسل می‌شدند و بخشی از نیازهای خزانه خود را بر آورده می‌کردند. در پژوهش پیش رو، این ابعاد از آیین خلعت مدنظر است.

۱-۲- پیشینه پژوهش

درباره آیین خلعت بخشی و خلعت پوشی پژوهش‌های مختلفی در دوره‌های مختلف صورت گرفته است که برخی از آن‌ها به صورت گذرا به مراسم و آیین خلعت بخشی در عصر صفوی اشاره داشته‌اند. رودگر (۱۳۹۳) و سبزعلی‌پور (۱۳۸۵) آیین خلعت بخشی و خلعت پوشی را به صورت خیلی مختصر و گذار در تاریخ ایران شرح داده‌اند. فلور (۱۳۹۵)، باستانی پاریزی (۱۳۷۸) و متی (۱۳۹۰) با تأکید بر اقتصاد دوره صفوی به صورت جسته و گریخته به خلعت بخشی شاه به زبردستان اشاره داشته‌اند. در بررسی دیوانسالاری و ساختار اداری ایران عصر صفوی توسط فلور (۱۴۰۰)، رهبرن (۱۳۸۴) و غفاری فرد (۱۴۰۲) به خلعت بخشی شاه به مقامات زبردست اشاره رفته است. ناگفته نماند درباره آیین خلعت بخشی و خلعت پوشی در دوره‌های قبل پژوهش‌هایی به رشته تحریر کشیده شده است. الهی و سامانیان (۱۴۰۰) به تحلیل خلعت بخشی در عصر خلفای فاطمی پرداخته‌اند. مرزبان و قاری (۱۳۹۷) شیوه‌های توصیف خلعت بخشی در تاریخ بیهقی و شاهنامه فردوسی را واکاوی کرده‌اند. در این پژوهش‌ها خلعت، آیین خلعت بخشی و خلعت پوشی، کارکردها و پیامدهای آن در دوره صفوی به صورت مستقل بررسی نشده است. از این رو پژوهش حاضر با پرداختن به خلعت و انواع آن، آیین خلعت بخشی و خلعت پوشی و جایگاه اقتصادی آن در عصر صفوی دارای وجه نوآورانه است.

۳-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق

نهادهای اداری از دریچه‌های سودمند برای شناخت تحولات تاریخی هر مقطع است. آیین خلعت با توجه به ابعاد مختلف مالی، سیاسی و فرهنگی آن نیز یک جلوه راهگشا از تاریخ اداری دوره صفویه است که واکاوی آن می‌تواند به فهم و شناخت لایه‌های عمیق‌تری از ساختار دولت و سازوکار حاکم بر آن کمک کند.

۴-۱- روش تحقیق

در پژوهش حاضر، بررسی سهم خلعت‌بخشی و خلعت‌پوشی در سازکارهای سیاسی دولت صفویه و واکاوی نسبت این سنت با مقوله مالی مدنظر قرار دارد. پژوهش با رویکرد تاریخ‌اداری و مبتنی بر رهیافت بازساخت‌گرا مبتنی بر منابع تاریخ‌نگارانه و سفرنامه‌ها انجام شده است.

۲- پیشکش و خلعت؛ تقدیمی‌های دوره صفویه

در باره انواع تقدیمی‌ها در دوره صفوی باید اذعان کرد؛ «هدیه» به تقدیمی‌ای اطلاق می‌شود که شخص یا مقامی به شخص یا مقام هم‌تراز خود تقدیم می‌کند. دهخدا در تعریف آن این گونه آورده است: «تحفه و ارمغان و آنچه به کسی فرستند به رسم تحیب و بزرگداشت» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۳۴۲۸/۱۵، ذیل «هدیه»). یکی دیگر از رایج‌ترین تقدیمی‌های این دوره پیشکش است که در تعریف آن چنین آمده است: «بخشیدن کوچکی چیزی را به بزرگی و تقدیم کردن کهنتری چیزی را به مهتری» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۵۹۸۵/۴، ذیل «پیشکش»). ژان شاردن^۱ (۱۶۴۳-۱۷۱۳ م.)، سیاح فرانسوی دوره صفوی، درباره پیشکش چنین آورده است: «چه این رسم مردمان مشرق زمین است که در روزهای آغاز سال نو فقیران به دولتمردان و کوچکان به بزرگان چیزی (پیشکشی) تقدیم می‌کنند و همیشه این رسم رعایت می‌شود... در ایران رسم بر این جاریست که در روز عید با هدیه‌ای (پیشکشی) درخور و مناسب باید به دیدار بزرگان رفت» (شاردن، ۱۳۷۲: ۱/ ۴۵۴-۴۵۲).

بدین ترتیب به نظر می‌رسد بتوان پیشکش را به معنای هر گونه تقدیمی از سوی مقامات سطوح پایین‌تر قدرت و گاهی مردم به شاهان صفوی قلمداد کرد که معمولاً در دو قالب نقدی یا جنسی تقدیم می‌شد (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۱۶، ۱۶۰). آنچه در پژوهش پیش‌رو مدنظر است خلعت است. در تعریف خلعت چنین آمده است: «جامه و جز آن که بزرگی مر کسی را پوشاند. و تن‌پوش که پادشاه و یا امیری مر نوکر خود را پوشاند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۹۹۱۷/۷، ذیل «خلعت»). به طوری که در دوره صفویه نیز ایرانیان به هر تحفه‌ای که از سوی مقامات بالادست به مقامات پایین‌دست داده می‌شد، خلعت می‌گفتند (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۱۳۶).

۳- خلعت و انواع آن در عصر صفوی

آیین خلعت‌بخشی به عنوان یکی تقدیمی در دوره صفویه هم وجود داشت و با توجه به ماهیت دولت صفویه و تداوم آن در مقایسه با دولتهای پیشین ایران رواج بیشتری هم پیدا کرد. در دوره صفوی سیاحان اروپایی پس از حضور در ایران تعاریف متنوعی از نوع خلعت‌های اعطایی شاه به زیردستان ارائه داده‌اند. برای فهم بهتر فرهنگ خلعت‌بخشی در این دوره بد نیست نگاهی به برداشت آنها بشود. شاردن در این باره چنین آورده است: «نام خلعت

^۱- Jean Chardin

که بر جامه پادشاه نهاده بودند به معنی تام و کامل است؛ زیرا خلعت باید کامل باشد. اگرچه گاهی نیم تنه‌ای بیش نبود اما غالباً تمام و شامل چهار پارچه مشتمل بر یک نیم تنه زیر، یک قبای بلند، یک شال و یک دستار بود» (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۷۵/۳-۱۱۷۴). ژان باتیست تاورنیه^۱ (۱۶۰۵-۱۶۸۹ م.)، سیاح هموطن او هم برداشت خود را از این تقدیمی چنین ارائه کرده است: «خلعت جامه‌ای به سبک ایرانی است که معمولاً از پارچه زری یا نقره‌ای بافته می‌شود و شامل یک قبا و گاهی قبای زیر و یک ارخالق^۲ با شال کمر بود» (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۱۳۵-۱۳۶).

حال شاید بهتر بتوان بر اساس شواهدی که در این دوره ارائه شده است مقوله خلعت را تعریف و فهم کرد. بر اساس این تعاریف نوع خلعت‌ها و ارزش آن‌ها به فراخور لطف و مرحمت شاه به اشخاص موردنظر متفاوت بوده است. وانگهی، این خلعت‌ها یکسان هم نبوده‌اند. بعضی از خلعت‌ها مزین به مروارید یا جواهر بیش از هزار تومان معادل ۱۵ هزار اکو می‌ارزید. خلعت‌هایی که به افراد معتبر و صاحب‌مقام داده می‌شد، معمولاً ۸۰ پیستول قیمت داشت. اما خلعت‌های اعطایی به افراد معمولی بیش از نصف این قیمت نمی‌ارزید، حتی گاهی خلعت‌هایی شامل یک قبا و نیم تنه به افراد اعطاء می‌کردند که قیمت آن بیشتر از ۲۰ پیستول نبود (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۷۲/۲). گفته شده اگر جبه خلعت از پوست سمور تهیه می‌شد بهای خلعت افزایش می‌یافت. علت آن هم این بود که در آن زمان بهای هر تخته پوست سمور بسیار چشمگیر بود (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۷۵/۳-۱۱۷۴). شاه به بسیاری از بزرگان و خان‌ها بنا بر مقام و اعتباری که داشتند خلعت اعطاء می‌کرد (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۷۲/۲). طبیعتاً نمی‌توان متوقع بود این خلعت‌ها یکسان بوده باشند. شاه برای برخی صرفاً قبا می‌فرستاد، برای برخی قبا و خرقه و برای برخی دیگر علاوه بر این دو قلم، شال و دستار ارسال می‌کرد. در این دوره بعضی از خلعت‌ها کامل و شامل لباس و پیراهن و حتی کفش می‌شد و ممکن بود در مواقعی لباس شاهنشاه به یکی از نزدیکان او اعطاء شود. از طرفی خلعت‌های معمولی نیز شامل چهار قطعه مشتمل بر یک نیم تنه، یک قبا، یک شال کمر، یک دستار و یک عمامه کلاه معمولی ایرانیان بود (همان). بر همه اینها این نکته را هم باید افزود که بر اساس داده‌هایی که در برخی متون این دوره آمده، گاهی به همراه خلعت کمربندی زرین و مرصع و یا عمامه‌ای زربفت گران‌بهای فرستاده می‌شد (کارری، ۱۳۴۸: ۱۴۲).

اقلامی که به عنوان خلعت ارسال می‌شد متفاوت بود. این امر تابعی از شخص گیرنده بود. اگر گیرنده خلعت از چهره‌های نظامی بود یک خنجر و شمشیر با دسته‌ای جواهرنشان به آن (چند جامه زیبا و گران‌بها) اضافه می‌کردند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۲۰۹/۳). این نوع خلعت‌گیری به قدری حائز اهمیت بود که کمپفر اذعان می‌کند به ندرت کسی به گرفتن شمشیر زرین مفتخر می‌شد (کمپفر، ۱۳۶۳: ۸۱). همچنین اگر شخص مورد لطف شاه از چهره‌های شاخص سیاسی و دولتی بود، شمشیر و خنجر نیز ارسال می‌شد (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۸۸). به علاوه هنگام انتخاب صدراعظم جدید

^۱ - Jean Baptiste Tavernier

^۲ قبای کوتاه‌تر در زیر قبای مردان، جامه‌ای که طلبه علوم دین و کسبه زیر قبا می‌پوشند (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۶۸۶/۲، ذیل «ارخالق»)

شاه افزون بر آن چه گفته شد قلمدانی زرین و مرصع که معمولاً هفت یا هشت بند انگشت طول و یک‌بندونیم پهنا داشت برای او می‌فرستاد (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۲۱۰).

اینکه خلعت‌ها چگونه اقلامی بودند و در کجا ساخته و پرداخته می‌شدند هم نکته‌ای که از رهگذر متون این دوره می‌توان به داده‌هایی درباره آن دست یافت. گفته شده برخی خلعت‌ها و ملزومات آن‌ها در کارخانه‌های سلطنتی ساخته می‌شدند. برای مثال، کارگاه محل ساخت محصولات چرمی و پارچه و قالی، دستگاه‌های بافندگی سلطنتی بود که در آن قالی‌های زربفت و نقره‌بافت ابریشمی و پشمی و انواع مخمل و تافته، بافته می‌شدند. در بخش دیگر این کارگاه ممکن بود شمشیر، زره، کمان و تیر هم تهیه شود (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۵۹). در این دوره دو قیجاجی‌خانه^۱ در دستگاه بیوتات وجود داشت. اولی قیجاجی‌خانه خاصه نامیده می‌شد که به تهیه ملبوس شاه و اهل حرم و خلعت‌های گران‌بهای امراء که تن‌پوش شاه بود می‌پرداخت. دومی قیجاجی‌خانه امرایی نام داشت که در آن خلعت‌های کم‌بهارتری بافته می‌شد که عبارت از بالاپوش، قبا، تاج، نیم‌تاج، انواع مختلف سرپوش‌ها یا کلاه‌های زمان صفوی بود (میرزا سمیعا، ۱۳۳۴: ۱۲۷-۱۲۶).

۴- برگزاری آیین خلعت‌بخشی و خلعت‌پوشی

یکی از آداب خاص در مراودات شاه با سطوح پایین‌تر قدرت در دوره صفویه، برگزاری آیین خلعت‌بخشی یا خلعت‌پوشی بود. در دوره صفویه انتخاب آورنده خلعت در آیین خلعت‌بخشی اهمیت ویژه‌ای داشت، به طوری که این افراد توسط اشخاص بلندپایه دولتی و عمدتاً شخص شاه انتخاب می‌شدند. (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۱۳۶؛ شاردن، ۱۳۷۲: ۴۲۳/۱). این مراسم به فاصله‌ای سه، چهار میل^۲ بیرون از شهر انجام می‌شد (اشترویس، ۱۳۹۶: ۱۳۰) که در آن مکان باغ و عمارتی مخصوص برای این آیین ساخته بودند. ازین‌رو، مکان مورد نظر را خلعت‌خانه (تاورنیه، ۱۳۹۷: ۲۸۸؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۱۷۳) یا خلعت‌پوشان (کاری، ۱۳۴۸: ۱۴۲) می‌نامیدند. مراسم و آیین خلعت‌بخشی و خلعت‌پوشی بدین ترتیب بود که اگر خلعت برای یکی از مأموران محلی فرستاده می‌شد، در شهر اعلان عمومی می‌کردند که برای فلان کس خلعت فرستاده شده است. در پی این اعلان همه می‌توانستند در مراسم خلعت‌پوشی حضور داشته باشند (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۱۷۳).

اما گاهی برگزاری آیین خلعت‌بخشی و خلعت‌پوشی برای حکام و خوانین در ایالات و ولایات مختلف با ترس همراه می‌شد؛ زیرا آورنده خلعت پس از رسیدن به فاصله‌ای مسافت کوتاهی از شهر، توسط پیکری ورود خود را به

^۱ - در عصر صفوی به معنای خیاط‌خانه سلطنتی بود (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۲/۱۷۸۴۴)، ذیل «قیجاجی‌خانه».

^۲ - مد بصر، واحد مسافت، آن مقدار مسافت که در زمین هموار به نظر مردم که در دیدن ایشان قصوری نباشد و بسیار تیزبین نباشند به آن جا تواند رسید (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۴/۲۱۹۹۷)، ذیل «میل».

خان یا حاکم منطقه اعلام می کرد (اشترویس، ۱۳۹۶: ۱۳۰). اما هیچ گونه اطلاعی راجع به این که خان مزبور مورد مرحمت و یا غضب شاه قرار گرفته است به او داده نمی شد (اشترویس، ۱۳۹۶: ۹۸). بدین ترتیب که نماینده شاه بقچه ترمه‌ای زیر بغل خود را جلوی گیرنده خلعت باز می کرد، که دو صورت داشت؛ نخست اگر حامل خلعت پیام آور فرمان، لطف و عنایت شاه بود خان را تکریم می کرد (اولناریوس، ۱۳۶۹: ۸۲۵/۲) و معمولاً جبه ترمه‌ای با ابریشم زردوزی شده بر دوش او می انداخت؛ (کاری، ۱۳۴۸: ۱۴۲) دوم اگر حامل خلعت پیام آور غضب شاه نسبت به خان مورد نظر بود طبق دستور می بایست فرمان شاه اجرا می شد و گاهی به گرفتن جان خلعت گیرنده منتهی می شد (اولناریوس، ۱۳۶۹: ۸۰۵/۲؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۷۳/۳). برای مثال نمونه‌ای را آدام اولناریوس (۱۶۰۳-۱۶۷۱ م.)، سیاح آلمانی درباره آورنده خلعت در کتاب خود درج کرده است که درج آن خالی از لطف نیست: «که سر تو را برای او برده و به پایش بیفکنم» (اولناریوس، ۱۳۶۹: ۸۰۵/۲). در واقع به دلیل عدم اطلاع خان از فرمان شاه پیش از باز شدن بقچه می بایست تفنگ، شمشیر و سایر سلاح‌های خود را تحویل می داد، قبایش را از تن خارج می کرد، عمامه را از سر برمی داشت و آماده دریافت خلعت شاه یا اعدام می شد. به طوری که مبهم بودن فرمان شاه باعث می شد بسیاری از حکام و خوانین پیش از آن که به پیشواز آورنده خلعت بروند با همراهان و نزدیکان خود وداع کنند (همان). همین سیاح با حضور در مراسم خلعت پوشی خان شماخی به خوبی فضای حاکم بر تشریفات مربوط به یکی از تجربه‌های خلعت بخشی و خلعت پوشی در عصر صفوی را توصیف می کند. بدین ترتیب که در زمان شاه صفی (حک: ۱۰۳۸-۱۰۵۲ ق.) شاهد عینی مراسم خلعت پوشی بوده حال و هوای حاکم شماخی را در زمان اعطای خلعت و فرمان شاهی توصیف می کند که حکام و صاحب منصبان در مواجهه با آورنده خلعت چگونه رفتار می کنند (برای اطلاعات بیشتر بنگرید به: اولناریوس، ۱۳۶۹: ۸۰۶/۲-۸۰۷).

در دوره صفویه مواردی از قتل چندین خان در حین برگزاری این آیین و بدین شیوه وجود دارد. به عنوان نمونه شاه عباس اول (حک: ۹۹۵-۱۰۳۸ ق.) چند نفر از خان‌های خود از جمله شیخ احمدخان، خان همدان، شعبان خان خان ارومیه و بایسنقر سلطان حاکم یکی از ایالات را بدین شیوه مجازات کرد و دستور داد گردن آن‌ها را بزنند. شاه صفی نیز با پیک‌هایی حامل خلعت شاهی با فرمان قتل چند خان، دستور داد یارسلطان، حاکم ماکو، مرارسلطان، حاکم بایزید را خفه کرده و پوست آن‌ها را در آورده با کاه پر کنند و برای عبرت به نمایش بگذارند، زیرا آن‌ها قلاع خود را به عثمانی‌ها تحویل داده بودند (اولناریوس، ۱۳۶۹: ۸۰۶/۲).

۵- کارکردهای اقتصادی خلعت بخشی و خلعت پوشی

در این دوره خلعت بخشی از نظر اقتصادی کاردهای متفاوتی در دوره صفویه داشت که برخی از آن‌ها عبارتند از:

۱-۵- خلعت و کارکردهای اقتصادی-مالی آن برای دربار (درآمدزایی)

یکی از مهم‌ترین کارکردهای خلعت‌بخشی در عصر صفوی درآمدزایی برای شاه و دربار بود. در این زمینه، علاوه بر اهمیت و کارکرد سیاسی خلعت برای گیرنده آن، خصوصیات شخصی و رفتاری برخی از شاهان صفوی در سوءاستفاده از این موضوع سهم بسزایی داشت. به‌عنوان نمونه شاه‌تهماسب (حک: ۹۳۰-۹۸۴ ق.) بنابر خصوصیات و ویژگی‌های اخلاقی خاص خود توانست از این قضیه برای درآمدزایی استفاده کند. در این زمینه دالسانداری به حرص شاه‌تهماسب در مسائل مالی اشاره دارد و اذعان می‌کند به‌واسطه همین خصلت‌ها از کوچک‌ترین پیشکش‌ها چشم‌پوشی نمی‌کرد و سطوح مختلف قدرت و زیردستان را وادار می‌کرد باج‌های سنگین پردازند (دالسانداری، ۱۳۸۱: ۴۶۸). در واقع پیشکش‌های تحمیلی با تعیین نوع آن در راستای نیل به مقصود یعنی درآمدزایی صورت می‌گرفت.

به گزارش این سیاح شاه‌تهماسب گاهی زیردستان خود را وادار می‌کرد پیشکش‌هایی را از انواع پارچه‌ها پرداخت کنند تا لباس‌های مورد نیاز او تهیه شود (دالسانداری، ۱۳۸۱: ۴۶۹). گاهی البسه‌ای که بلااستفاده می‌ماندند به‌عنوان خلعت به افراد داده می‌شد و در ازای آن پولی هم نصیب شاه و دربار می‌شد (ممبره، ۱۳۹۷: ۲۳۲). در این مواقع گیرنده خلعت می‌بایست آن را گرفته و سپاسگزار باشد (دالسانداری، ۱۳۸۱: ۴۶۹). لذا این موضوع خود می‌توانست منبع درآمدی محسوب شود.

کارکردهای سیاسی خلعت یکی دیگر از عوامل تأثیرگذار برای درآمدزایی شاه و دربار بود. هرچند خزانه دربار از راه‌های متعددی پر می‌شد و سهم خلعت‌بخشی در آن جزئی بود، اما به‌طور کلی خلعت‌بخشی بنابر اهمیت و کارکردهای سیاسی آن برای سطوح مختلف قدرت و نیز به فراخور ویژگی و عملکرد اعطاءکننده آن می‌توانست سهمی در درآمدزایی داشته باشد. از این‌رو در جشن نوروز رشته‌ای از مسائلی چون اهداف، انگیزه‌ها و نوع نگاه پیشکش‌گیرنده یعنی شاه و پیشکش‌دهندگان شامل ارکان دولت و حکومت سهم بسزایی در موضوع داشت؛ به گونه‌ای که توجه دربار به حجم و ارزش پیشکش‌های نوروزی نوعی رقابت بین صاحب‌منصبان ایجاد می‌کرد، تا آنها خواسته‌های خود به‌ویژه دریافت خلعت شاهی را در پس پیشکش‌های تقدیمی بارزش مطرح کنند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۷۵/۳؛ کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۶۰؛ ممبره، ۱۳۹۷: ۲۴۱). همچنین خلعت‌شاهی به‌عنوان ابزاری برای نمایان کردن وفاداری و عدم وفاداری به شاه سبب می‌شد تمام ارکان حکومتی برای نیل به این موهبت و به‌رمندی از مزایای آن هزینه‌های زیادی صرف کنند که این امر سهمی از درآمدزایی دربار را به خود اختصاص می‌داد (اشترویس، ۱۳۹۶: ۹۸). زیرا آن دسته از صاحب‌منصبانی که مورد مرحمت شاه قرار نمی‌گرفتند و خلعت‌شاهی به آن‌ها تعلق نمی‌گرفت از مقام خود عزل و گاهی تنبیه می‌شدند. به بیان دیگر خلعت‌شاهی در ارتقاء و تنزل مقام صاحب‌منصبان نقش اساسی داشت (شاردن، ۱۳۷۵: ۵/۱۶۶۵). به طوری که یکی از سیاحان دوره صفویه در زمینه پیشکش‌های صاحب‌منصبان، بزرگان و متنفذان که برای ابراز خواسته‌هایشان به دربار تقدیم می‌شد،

گزارشی آورده است که: «...هدایای (پیشکش‌های) فراوانی... که قدرتمندان متنفذ و حکام هر ساله به خصوص در عید نوروز از اطراف و اکناف برای شاه می‌فرستند... بدین ترتیب خزانه دولت به نحو محسوسی پر و مالا مال می‌شد، زیرا قاعدتاً هدایای (پیشکش‌های) یک بیگلریگی تنها به حدود ۲ هزار تومان بالغ می‌گردد» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۱۶). همچنین بنابر گزارش شاردن: «در ایران مانند برخی از جاها و کشورهای دیگر کار و شغل با مشکل گشای تقدیم تحفه‌های مناسب و لایق به دست می‌آید» (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۲۰۹).

از طرفی خلعت‌بخشی پادشاهان صفوی به سفرای خارجی (جنکینسون، ۱۳۹۶: ۱۱۲، ۱۱۴؛ هربرت، ۱۴۰۰: ۱۲۴؛ استودارت، ۱۴۰۰: ۱۹۰؛ آترمونی، ۱۳۹۷: ۹۵؛ فیدالگو، ۱۳۵۷: ۶۴؛ فلور، ۱۳۹۸: ۹۷-۱۰۱) سهمی از درآمدهای دربار را به خود اختصاص می‌داد. در عصر صفوی خلعت‌بخشی شاه به سفرای خارجی به این ترتیب بود که پس از ورود سفرا به ایران پادشاه برای هر سفیر چهار خلعت ارسال می‌کرد. خلعت‌های تقدیمی شاه به سفرا شامل دو خلعت برای اولین دیدار و دو خلعت دیگر برای مرخصی از حضور شاه بودند (کارری، ۱۳۴۸: ۱۱۹). از این رو هنگام مرخص کردن سفرا در یک مکان خاص به آن‌ها خلعت شاهی اعطا می‌شد و طبق رسم مردم آن منطقه پیشکش‌هایی را به شاه تقدیم می‌کردند. چنانکه در زمان شاه‌عباس دوم (حک: ۱۰۵۲-۱۰۷۷ق) هنگام مرخص کردن سفرای هند روسیه، انگلیس و فرانسه سرپرست ارمنه جلفا پیشکش‌هایی معادل ۱۵۰ پیستول به شاه تقدیم کردند (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۷۵/۲).

۲-۵- خلعت و هزینه تراشی برای دربار

با وجود تلاش دربار برای درآمدزایی و کاهش هزینه‌ها، خلعت‌بخشی به سطوح مختلف ساختار سیاسی قدرت هزینه‌های زیادی به همراه داشت. در این زمینه هزینه‌های مربوط به خلعت‌بخشی که در شرایط مختلف ایجاد می‌شد گاهی مستقیماً با اقدامات شاهان صفوی در ارتباط بود. به گزارش شاردن هزینه‌های پادشاهان صفوی در اعطای خلعت باورکردنی نیست (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۷۳/۲) به طوری که سالانه ۸۰۰۰ هزار خلعت با ملزومات آن در طی مراسم‌های گوناگون به زیردستان خود تقدیم می‌کردند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۴۴۸/۴). در این دوره به صورت مقطعی انگیزه و اهداف شاهان صفوی در مناسبات داخلی سبب می‌شد اقدامات آن‌ها با اعطای خلعت و هزینه‌های مربوط به آن همراه شود. در همین راستا بایستی به خلعت‌بخشی شاهان صفوی هنگام سرکوب دشمنان و عفو و امان (روملو، ۱۳۵۷: ۶۲/۱؛ خواندمیر، ۱۳۷۰: ۲۸۰؛ منجم یزدی، ۱۳۹۸: ۲۲۲-۱۲۸، ۱۲۹) به آن‌ها اشاره کرد. هم‌چنین هنگام عبور از شهرهای مختلف به منظور نمایاندن قدرت خود به خلعت‌بخشی اقدام می‌کردند (جنابدی، ۱۳۷۸: ۱۷۲، ۳۱۲؛ جهان‌گشای خاقان، ۱۳۶۴: ۱۹۱-۱۸۹، ۳۵۹؛ خواندمیر، ۱۳۸۰: ۵۶۶/۴) و برای مطیع کردن دشمنان گاهی خلعت‌هایی به منظور جلب نظر آن‌ها ارسال می‌شد (غفاری قزوینی، ۲۷۱: ۱۳۶۶: ۴۴، ۴۶، ۶۰؛ عالم‌آرای صفوی، ۱۳۵۰: ۱۷۸) و اگر کسانی در حوزه مناسبات خارجی شان منزلت سیاسی شاه را حفظ می‌کردند سزاوار گرفتن بهترین

خلعت‌ها بودند (عالم‌آرای شاه‌تھماسب، ۱۳۷۰: ۲۵۷-۲۵۶). از طرفی در این دوره خلعت‌بخشی هنگام اعطای منصب به افراد (قبادالحسینی، ۱۳۷۹: ۶۰، ۱۱۱؛ خواجگی اصفهانی، ۱۱۶؛ مرعشی، ۱۳۴۶: ۷۷) و خدمت‌رسانی به شاه هنگام رویاویی با دشمنان هزینه‌هایی به همراه داشت (فومنی، ۱۳۴۹: ۶۰، ۲۲۹؛ افوشته‌ای نظنزی، ۱۳۷۳: ۳۳۱-۳۳۲؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۱۲۰).

اما در این بین هزینه‌بردارترین خلعت‌بخشی شاهان صفوی به زیردستان با برپایی جشن نوروز (جهان‌گشای خاقان، ۱۳۶۴: ۵۶۶، ۵۷۶، ۶۰۱، ۳۹۸-۳۹۷؛ خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴/۵۱۸) پیوند می‌خورد. به طوری که منابع عصر صفوی در زمان‌های مختلف به خلعت‌بخشی شاهان و هزینه‌های گزاف آن در نوروز اشاره داشته‌اند. خواندمیر در زمان شاه اسماعیل (حک: ۹۰۷-۹۳۰ق) به خلعت‌بخشی او در جشن نوروز ۹۱۷ه.ق اشاره می‌کند: «آنگاه دست بحر عطا پادشاه کشور گشا تمامی حاضران را از سادات و قضاة و لما و حکام و نوینان^۱ و سایر ملازمان سده سدره انما به پوشانیدن تاج‌های زردوزی و چکمه‌های سقرلات قرمز جبه‌های کیش سنجاب التائی و فباهای دیبایی و قفطی و درائی مفتخر و سر افراز ساخت» (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴/۵۱۸). جهان‌گشای خاقان در عید ۹۱۹ه.ق اذعان می‌کند شاه اسماعیل تمامی حاضران را به خلاع فاخره، تاج‌های زردوزی، جبه‌های کیش و سنجاب و قباهای دیبا مفتخر گردانید (جهان‌گشای خاقان، ۱۳۶۴: ۳۹۸-۳۹۷). خواندمیر هم چنین در نوروز ۹۲۷ق اشاره دارد: «..امرا و ولایه و نقبای سادات و فضلاء قضاة و اکابر و اهل قلم مزارعان محتشم را علی مراتبهم و تباین درجاتهم خلع فاخره پوشانید...» (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴/۵۹۰).

جلوس شاه بر تخت سلطنت نیز با خلعت‌بخشی به زیردستان همراه بود. به طوری که با دادن خلعت به منظور تصدیق جایگاه صاحب‌منصبان و سایر زیردستان (شاردن، ۱۳۷۵: ۵/۱۶۶۸) به مانند جشن نوروز هزینه‌های زیادی صرف می‌شد. وحیدقزوینی در زمان جلوس شاه عباس دوم بر تخت سلطنت بیان می‌کند: «هریک از بیگ‌بیگان، امرا، وزرا، عمال، حکام، ملازمانه، منسوبان و کسانی که در دربار حضور داشتند و جمعی که در ممالک محروسه و ثغور و لایات حکومت می‌کردند به خلاع فاخره و ملزومات آن مفتخر می‌شدند» (وحید قزوینی، ۱۳۲۹: ۲۳).

۳-۵- کارکرد خلعت در کاهش هزینه‌های دربار

۳-۵-۱- کاهش هزینه‌های دربار

در عصر صفوی گاهی خلعت‌بخشی شاهان به صورت ملزومات (کالا و جنس) از هزینه‌های دربار می‌کاست. یکی از این راه‌ها استفاده از خلعت‌بخشی و اعطای آن به عنوان بالاترین مرحمت شاه در قبال مزد و مواجب به زیردستان بود. بنابر گزارش سیاحان اروپایی، در زمان شاه‌تھماسب هزینه‌های کشور بسیار اندک بود. به طوری که تنها مزد

۱. به معنی پادشازاده، امیر، فرمانده سپاه (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۲۸۷۳/۱۵، ذیل «نویان»)

۵۰۰۰ نفر موسوم به قورچی که پاسداران شاه بودند و از میان بهترین و زبده‌ترین مردان کشوری برگزیده و انتخاب می‌شدند از خزانه شاه پرداخت می‌شد. اما شاه تهماسب به دلیل خصوصیات فردی چون حرص برای جلوگیری از پرداخت موجب و پول نقد به قورچی‌ها، جامه‌های خاص و اسب‌هایی که قیمتشان را به دلخواه تعیین می‌کردند به‌عنوان خلعت ملوکانه به آن‌ها اعطاء می‌کرد (دالساندری، ۱۳۸۱: ۴۷۷). این رویه در دوره‌های بعد به‌ویژه از طریق اسب‌های پیشکشی به شاهان صفوی ادامه یافت. بدین ترتیب که شاهان صفوی اسب‌های پیشکشی حکام و بزرگان در مناطق مختلف را به‌عنوان خلعت به زیردستان اعطا می‌کردند تا از آنها نگهداری کنند و هزینه‌های مربوط به آن‌ها را کاهش دهند (شاردن، ۱۳۷۴: ۷۴۲/۲-۷۴۱).

خلعت کارکردهای متعددی داشت؛ گاهی که شاه قصد داشت جواهرات سلطنتی را از سیاحان خارجی خریداری کند سعی می‌کرد با وعده خلعت بخشی قیمت آن‌ها را کاهش دهد. از آن‌جا که شاهان صفوی به طلا و اشیای قیمتی علاقه نشان می‌دادند (دالساندری، ۱۳۸۱: ۴۶۷؛ دلاواله، ۱۳۷۰: ۱۸۷؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۸۸۰/۲) وقتی برای خرید اشیای قیمتی اقدام می‌کردند ابتدا قیمت آن‌ها توسط زرگرباشی و ناظر دربار تعیین می‌شد. سپس زمانی که فروشنده با قیمت تعیین شده راضی نمی‌شد به هر طریق ممکن سعی می‌شد نظر او را جلب کند. یکی از روش‌های مؤثر در این کار استفاده از خلعت‌شاهی و وعده گرفتن آن برای فروشنده بود. به گونه‌ای که بکارگیری این سیاست برای تسهیل معاملات و کاهش قیمت جواهرات مورد نظر شاه صفوی بود (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۲۶/۲). به طوری که هنگام معامله شاه عباس دوم با تاورنیه زمانی که او اشیاء خود را به شاه نشان داد ناظر به‌منظور جلب نظر او و کاهش قیمت اعلام کرد شاه قصد دارد خلعتی لایق و درخور حکام برای او بفرستد (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۱۳۲). در واقع اهمیت این موضوع برای شاه و دربار به گونه‌ای بود که با نشان دادن اهمیت خلعت در ایران سعی در جلب نظر تاجران داشتند (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۱۳۵). ناگفته نماند در این بین برخی از حکام قدرتمند نیز از این شیوه برای خرید اشیای قیمتی از خارجی‌ها استفاده می‌کردند (شاردن، ۱۳۷۵: ۱۶۹۲/۵). در مواقعی نیز برای تأمین مخارج دربار و کاهش هزینه‌ها به‌همراه ارسال خلعت فرمانی مبنی بر تأمین احتیاجات دربار فرستاده می‌شد. چنان‌که در ۱۰۷۷ ه.ق زمانی آقامراد ایشیک آقاسی باشی حرم با خلعت فاخره نزد حاکم کرمان آمد فرمان شاه را در باب تهیه روغن به او داد. حاکم کرمان نیز به سبب مفتخر شدن به لطف و مرحمت شاه ۱۸۰۰۰ من روغن توسط کارگزارانش تأمین کرد و روانه دربار نمود (مشیزی، ۱۳۶۹: ۳۳۸).

۲-۳-۵- دادن بخشی از مواجب صاحب‌منصبان

از سوی دیگر، کارکرد اقتصادی خلعت بخشی و خلعت پوشی از طریق تأمین بخشی از مواجب صاحب‌منصبان سهمی را از جهت کاهش هزینه‌های دربار به خود اختصاص می‌داد. در این دوره بهره‌گیری صاحب‌منصبان از خلعت با نوع و چگونگی اعطای آن رابطه مستقیم داشت. زمانی که شاه فرمان ارسال خلعت را صادر می‌کرد، ناظر به محض

صدور فرمان، پروانه صدور خلعت مورد نظر را برای متصدی مخزن ارسال می کرد و فرمان بی درنگ اجرا می شد. در این شرایط نصف بهای خلعت هایی که از مخزن خارج می شدند سهم متصدیان و مسئولان مخزن مربوط بود. در واقع با این سازوکار بخشی از مواجب متصدیان و مسئولان مخازن از خلعت تأدیه می شد. حتی در مواقعی که شاه خلعتی رایگان به کسی اعطاء می کرد شخصا حق ضایع شده متصدیان مخزن را جبران می کرد؛ موردی که به ندرت پیش می آمد. هم چنین زمانی که خلعت ملو کانه در قالب پول نقد بود، پنج درصد آن در اختیار مسئول خزانه قرار می گرفت و او به نوبه خود می بایست دو درصد آن را به ناظر و بقیه را به تناسب میان صاحب منصبان و مأموران دولت خانه تقسیم می کرد (شاردن، ۱۳۷۴: ۲/۶۷۳).

ایشیک آقاسی باشی دربار به عنوان مسئول تشریفات و پذیرایی از مهمانان و سفرای خارجی در خلعت بخشی سهمی را به خود اختصاص می داد. بدین ترتیب که سفر در قبال دریافت خلعت شاهانه از نوع منسوجات گران بها، اشیاء کمیاب، جواهرت و مسکوکات حقوقی پرداخت می کردند که قسمتی از آن به ایشیک آقاسی باشی دربار تعلق داشت و باقی آن بین مسئولان انبار و گنجینه هایی که خلعت از آن ها بیرون می آمد تقسیم می شد. این نوع عوارض را گاهی شاه به سفر می بخشید که این کار به ندرت رخ می داد. شاردن در این باره اذعان می کند: «بارها شاهد حال سفرایی بوده است که در برابر گرفتن هدایایی (خلعت هایی) پادشاه به پرداخت این حقوق ناچار شده است» (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۲۲۲).

اما اگر خلعت های اعطایی به شاه به اسب و اصطبل های شاهی مربوط می شد، میرآخور طبق ضوابطی خاص سهمی از آن دریافت می کرد (شاردن، ۱۳۷۲: ۱/۶۷۳). بدین ترتیب که پس از مشخص شدن اسب خلعتی، میرآخور با استفاده از فرصت به دست آمده با گوش زد کردن اهمیت و اعتبار خلعت گیری از شاه مبلغی از گیرنده خلعت دریافت (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۲۲۵). به طوری که بیشترین عواید او از این نوع خلعت های شاهی به دست می آمد (میرزاسمیعا، ۱۳۳۴: ۱۷۳). اما اگر خلعت اعطایی شاه از نوع جواهرات بود دو درصد بهای آن به زرگر باشی تعلق می گرفت (شاردن، ۱۳۷۴: ۲/۶۷۳).

۶- خلعت بخشی و خلعت پوشی و پیامدهای آن

در دوره صفویه اهمیت خلعت شاهی برای حکام سبب می شد آن ها از هر طریقی برای نائل آمدن به این موهبت تلاش کنند. به گونه ای که اگر خلعت شاهی یا ابراز مرحمت شاه به زیردستان با تأخیر همراه می شد یا فراموش می شد حکام و صاحب منصبان سعی می کردند با دادن پیشکش - که می تواند در این مورد همان رشوه باشد - به مقربان شاه از لطف و مرحمت او بی نصیب نمانند (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۸۸). در واقع خلعت شاهی به عنوان نوعی مرحمتی از سوی شاه به زیردستان خواهان زیادی داشت. به طوری که برخی از صاحب منصبان درباری از فرصت به دست آمده استفاده

می کردند و از این طریق به صورت واسطه‌ای پول‌های هنگفتی از حکام و صاحب منصبان به چنگ می آوردند. گرفتن خلعت از سوی شاه به قدری اهمیت داشت که مقامات بلند پایه و حکام با دادن رشوه به صدراعظم از موقعیت او نزد شاه برای دریافت خلعت استفاده می کردند. به طوری که کمپفر در این باره گزارش می دهد: «الیان و وزراء و یا سایر صاحب منصبان دولتی اغلب برای این که تقاضای پنهانی خود را از صدراعظم درباره گرفتن خلعت دارای پایه و اساس کنند ناچارند از مقدار هنگفتی طلا چشم پوشی کنند و سر کیسه را باز کنند» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۸۰-۸۱). باید اذعان کرد مبالغ زیادی که از این طریق عاید صدراعظم می شد هیچ گونه هزینه‌ای برای او در پی نداشت. بلکه با به کارگیری تمهیداتی خاص از هزینه‌های مربوط به زیردستان خود می کاست. به این صورت که به جای پرداخت مواجب به زیردستانش آن‌ها را با عوایدی که از امتیاز خلعت بری حاصل می شد راضی می کرد؛ زیرا مستمری که با بردن خلعت توأم می شد چشمگیر بود. در مقابل نیز کارگزاران درباری از دخیل شدن در این چرخه اقتصادی راضی بودند و عوایدی که از این طریق نصیب‌شان می شد بیشتر از عواید سالیانه آن‌ها بود (کمپفر، ۱۳۶۳: ۸۱).

علاوه بر این مسئله دلایل دیگری در ارتباطات صدراعظم با مقامات غیر درباری مؤثر بودند که سهم بسزایی در تبعات و فساد مالی مربوط به خلعت‌گیری داشت. در این دوره صدراعظم به دلیل دشمنان زیاد و موقعیت خطیری داشت، به همین دلیل برای دفع دشمنان و دفع اتهامات و توطئه‌های دشمنان خود همواره در پی متحدانی بود که خطر دشمنان را دفع کند. در مقابل تلاش حکام برای حفظ منزلت، شان سیاسی و مرحمت شاهانه باعث می شد نیازهای متقابل‌شان آن‌ها را به یکدیگر پیوند دهد. این ارتباط از چند جهت حائز اهمیت بود: ۱. صدراعظم در این ارتباط برای به دست آوردن خلعت‌شاهی هزینه‌ها و رشوه‌های هنگفتی از حکام دریافت می کرد (همان)؛ ۲- حکام نیز در این راه هزینه‌های هنگفتی صرف می کردند. آنها برای به دست آوردن خلعت‌شاهی رشوه‌های کلانی به صاحب منصبان درباری (صدراعظم) می پرداختند (همان وانگهی، هزینه‌های دیگری شامل مراسم و تشریفات دریافت خلعت و دادن انعام به آورنده خلعت متحمل می شدند (کمپفر، ۱۳۶۳: ۸۱). (شاردن، ۱۳۷۲: ۱/ ۴۲۳) (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/ ۱۱۷۳) (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۶۰؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۱۶۹؛ منشی قمی، ۱۳۸۳: ۱/ ۹۳؛ عالم‌آرای شاه‌تیماسب، ۱۳۷۰: ۳۸۶-۳۸۵؛ ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/ ۳۴؛ جهان‌گشای خاقان، ۱۳۶۴: ۲۸۱-۲۸۲؛ امینی هروی، ۱۳۸۳: ۲۸۸-۲۸۷؛ کاری، ۱۳۴۸: ۱۴۲). گاهی صاحب منصبان درباری نیز با نفوذ بر شاه از مزایای مربوط به ارسال خلعت به نفع خود استفاده می کردند. چنان که در زمان شاه سلیمان (حک: ۱۰۷۷-۱۱۰۵ق) تفنگدارباشی بوداق سلطان به واسطه نفوذ بر شاه توانست شغل پردخل ارسال خلعت را عهده‌دار شود و در ازای ارسال خلعت برای صاحب منصبان درباری و غیردرباری مبالغ زیادی وصول کند (شاردن، ۱۳۷۵: ۵/ ۱۶۶۸).

در نهایت هزینه‌های زیادی که حکام صرف خلعت‌گیری می کردند تبعات زیادی در مناطق تحت سیطره آن‌ها به همراه داشت. آن‌ها با دریافت خلعت و گرفتن نماد مرحمت شاه فرصت مناسبی برای تأدیه هزینه‌های صرف شده

پیدا می کردند، و با نمایش جایگاه خود در پناه سپر لطف شاهانه به تحمیل فشار بر مردم ادامه می دادند. به گونه‌ای که حکام تمام تلاش خود را به کار می گرفتند تا از هر طریق ممکن مخارج خلعت‌گیری را جبران کنند. به همین علت رعایا از خلعت گرفتن حکام سخت ناخشنود بودند. آنها از یک سو به خوبی آگاه بودند که خلعت‌گیرنده در پی خلعت‌گیری می‌بایست هدایا (پیشکش) و رشوه‌هایی گران‌بهای برای شاه، صاحب‌منصبان و کسانی که او را در خلعت‌گیری کمک می‌کردند بفرستد. از طرف دیگر به این قضیه آگاهی داشتند که صاحب‌منصبان به بهانه‌های مختلف و با اعمال زور، تمام پیشکش‌ها و رشوه‌ها را از آنها تأدیه می‌کنند و برای دربار ارسال می‌کردند (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۱۷۵). بدین ترتیب بنا بر اهمیت خلعت‌گیری حکام و صاحب‌منصبان همواره با استفاده آن به منظور جبران هزینه صرف‌شده رعایا را در مضیقه قرار می‌دادند. به این ترتیب که برای دریافت خلعت شاهی هزینه‌های زیادی را بر رعایا تحمیل می‌کردند و پس از آن که رعایا برای تظلم روانه دربار می‌شدند با دادن رشوه‌هایی که از رعایا وصول شده بود، آنها را ناکام می‌گذاشتند. به طوری که ادامه این چرخه همواره هزینه‌های سنگینی بر رعایا تحمیل می‌کرد (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۱۷۸). از این رو عمده دلایل اعمال زور و فشار اقتصادی از طرف حکام بر رعایا در پی خلعت‌بخشی و خلعت‌پوشی عبارت بودند از:

۶-۱- خلعت و مخارج آن برای گیرندگان خلعت

در دوره صفویه اهمیت خلعت برای صاحب‌منصبان و مقامات پایین دست در ایالات و ولایات مختلف سبب می‌شد، هزینه‌های گزافی متحمل شوند. یکی از مهم‌ترین مسائل پیرامون خلعت‌گیری که هزینه‌های زیادی برای شخص مورد رحمت شاه به همراه داشت، پرداخت مبالغ گزافی با عنوان انعام به آورنده خلعت بود. به طوری که حکام پس از دریافت خلعت بلافاصله می‌بایست مبلغ قابل توجهی به حامل خلعت تقدیم می‌کردند؛ (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/۱۲۰) زیرا براساس آیین خلعت‌بخشی و خلعت‌پوشی در ایران، هیچ‌کس خلعتی دریافت نمی‌کرد مگر آن که به آورنده آن انعامی می‌داد و جز با پرداخت هزار تومان انعام از آورنده آن رهایی نمی‌یافت (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۸۷). از این رو اهمیت مأموریت حمل خلعت باعث می‌شد کارگزاران درباری و دیوانیان برای تحویل خلعت به خان‌های ایالتی و ولایتی با توسل به شیوه‌های مختلف بر یکدیگر پیش‌دستی کنند (کاری، ۱۳۴۸: ۴۲). به طوری که گاهی مقامات با روش‌های متفاوتی سعی می‌کردند امتیاز مربوط به انتخاب حامل خلعت را به خود اختصاص دهند یا نظر شاه را برای انتخاب شخص مورد نظر خود جلب کنند (شاردن، ۱۳۷۲: ۱/۴۲۲) تا علاوه بر بهره‌مندی از مزایای معنوی از مزایای مادی آن نیز بهره‌مند شوند (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۸۷).

همچنین در مواقعی که شاه منصبی را اعطاء می‌کرد، و متعاقب آن خلعت شخص مورد لطف شاه ارسال می‌شد مبلغ دریافتی حامل خلعت می‌بایست از سوی شاه تعیین می‌شد. در این زمینه، عبدالفتاح فومنی زمانی که شاه عباس وزارت گیلان، گسکر و آستارا را به بهزادبیک سپرد گزارش می‌دهد که: «وزارت گیلانات و گسکر و آستارا را به دستوری

که به مرحوم مزبور رجوع نموده بودیم بدان وزارت پناه شفقت فرموده، آن وزارت پناه را در سلک ملازمان نامه شریفه انتظام دادیم می باید که بار و کلای مذکوره به طریق سریر عرش میسر عرض نماید و زراعت سعی موفور به تقدیم رسانید. هر آینه مطالب و مستدعیات خود را به پای معالی پناه سیدبیک قلیچی به جهت آن وزارت و رفعت پناه ارسال اجابت داشته ایم مشرف و سرافراز گشته مبلغ ۱۵۰ تومان تبریزی به موجب این موهبت عظمی در وجه رفعت و معالی پناه مشارعیل رسانیده، در عهده دارند» (فومنی، ۱۳۴۹: ۱۸۹). هم چنین شاه سلیمان پس از تعیین خلعت برای صاحب منصبان تعیین کرد، هر صاحب منصب در ازای گرفتن خلعت ۳۰۰ تومان به آورنده آن تقدیم کند (شاردن، ۱۳۷۲: ۱/۴۲۳).

صاحب منصبان به ویژه حکام ایالات و ولایات مختلف علاوه بر پرداخت انعام به آورنده خلعت، پس از دریافت آن در حین مراسم با برگزاری مهمانی های پرطمطراق و پذیرایی از مهمانان هزینه های زیادی را صرف می کردند (شاردن، ۱۳۷۲: ۱/۱۷۵). خلعت گیرندگان گاهی هنگام برگزاری مراسم خلعت گیری بخشش هایی نثار جمعیت شرکت کننده می کردند (مشیزی، ۱۳۶۹: ۳۲۰-۳۱۹). اما اگر خلعت برای یکی از درباریان عالی رتبه مقیم پایتخت ارسال می شد او همه دوستان، بستگان، نوازندگان و سایر افراد بانفوذ منطقه را در مراسم دعوت می کرد (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۱۷۳) و با تشریفات بسیار به پیشواز خلعت و آورنده آن می رفتند (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/۳۴؛ امینی هروی، ۱۳۸۳: ۲۸۸-۲۸۷؛ کاری، ۱۳۴۸: ۱۴۲). در واقع هزینه مربوط به دریافت خلعت به حدی سرسام آور بود که شاردن در رابطه با این موضوع گزارش می دهد: «این مراسم مفصل و طولانی و پر خرج که با تملق گویی های خسته کننده و ملال آور قرین است چنان بر گیرنده خلعت سنگین و گران می آید که باید به او گفت: این خلعت بر شما مبارک نباشد» (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۱۷۴).

حکام و صاحب منصبان علاوه بر هزینه هایی مربوط به خلعت گیری، در سطحی پایین تر نیز به منظور خودنمایی مبالغ گزافی را خرج می کردند. کمپفر در این باره گزارش می دهد: «بزرگان و اعیان به کسانی که خدمات شایسته ای انجام می دادند خلعت می بخشیدند. اما در اصل علت اصلی امر بیشتر میل باطنی ایرانیان به خودنمایی و تجمل پرستی است تا پاداش دادن به خدمت گذاری. زیرا در این مملکت هر کسی تمام هم و غمش این است که به هر نحو ممکن گشاده دستی و بزرگواریش را بستایند به طوری که در پایین ترین محافل ایرانی میل به این گونه تجمل پرستی ها و خودنمایی ها دیده می شود (کمپفر، ۱۳۶۳: ۸۱) و در هنگام برگزاری جشن ها و اعیاد رسمی و مذهبی نمود بیشتری پیدا می کرد» (مشیزی، ۱۳۶۹: ۳۷۲، ۶۳۳، ۶-۲۵۵؛ اولناریوس، ۱۳۶۹: ۲/۴۶۴-۴۶۳).

در این زمینه اگر هزینه های خلعت بخشی حکام به زبردستان با شرفیابی شاه مصادف می شد قاعدتاً گزاف تر بود. به عنوان نمونه امیرخان حاکم کرمان پس از آنکه با تقدیم پیشکش به شاه صفی روانه کرمان شد، در بین راه ۷۰۰ مندیل به رعایا بخشید سپس با اتمام آن ها دستور داد مندیل های بسیاری را خریداری کنند تا در بین راه تهران به

کرمان میان رعایا توزیع کنند (مشیزی، ۱۳۶۹: ۲۰۳). در واقع به نظر می‌رسد، دریافت خلعت یا خلعت پوشی در تسخیر اذهان عمومی هزینه‌هایی هم به همراه داشت.

۶-۲- اهمیت سیاسی خلعت

در سلسله مراتب ساختار قدرت صفوی دریافت خلعت از شاه سهم چشمگیری در نمایاندن شأن و منزلت سیاسی حکام در مناطق تحت حاکمیت‌شان داشت. در این ساختار هر صاحب‌منصبی که مورد مرحمت شاه قرار می‌گرفت همزمان نیز نفوذ و قدرت سیاسی‌اش فزونی می‌یافت. در واقع خلعت دریافتی از شاه بر توانایی صاحب‌منصبان (ترکمان، ۱۳۵۰: ۲/۴۳۱) و حکام می‌افزود (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۸۷) و آن‌ها را در مقابل مردم مقتدرتر و پرهیبت‌تر نشان می‌داد (استودارت، ۱۴۰۰: ۲۰۱-۲۰۲؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۱۱۷۵) که در پی آن می‌توانستند اعمال قدرت بیشتری بر مردم داشته باشد. ازین‌رو، زمانی که مردم، حکام و خوانین و صاحب‌منصبان را مورد مرحمت شاه می‌دیدند (با دریافت خلعت) اطاعت و احترام بیشتری از خود نشان می‌دادند (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۸۸-۲۸۷). حکام نیز همچنین در جهت پیشبرد اهداف سیاسی خود پس از دریافت خلعت علاوه بر آگاه کردن مردم شهر، با ارسال نامه به زیردستان خود در نواحی دیگر مرحمت شاه را اطلاع‌رسانی می‌کردند و آن‌ها را به گرفتن خلعت از شاه امیدوار می‌کردند. چنان‌که صفی‌قلی‌بیک حاکم کرمان پس از دریافت خلعت شاه‌سلیمان: «عالیجاه مزبور به منزل خود عود نمود، علی‌الصباح رقم تهنیت را سواد نموده به بلوکات مرسول و مقرر نمود که رعایا و برابا به توجهات شاهی امیدوار بوده، دعای پادشاه اسلام‌پناه جاری سازند» (مشیزی، ۱۳۶۹: ۳۲۱). از این‌رو حکام ایالات و ولایات از هر نوع خلعت‌شاهی برای نفوذ بیشتر و نمایش اقتدار در منطقه تحت حاکمیت‌شان بهره می‌بردند (شاردن، ۱۳۷۴: ۲/۷۳۵) که نمونه بارز آن پرنده‌گان شکاری بودند. بنابر گزارش شاردن در تمام مدت روز در سراسر شهرها و آبادی‌ها کسانی دیده می‌شوند که مرغان شکاری بر دست دارند و دائماً در رفت‌وآمد هستند. این مرغان شکاری از جمله عطایایی (خلعت‌هایی) بودند که شاهان صفوی به بزرگان مورد اعتماد و حکام مورد مرحمت خود می‌بخشیدند. کسانی که مفتخر و مباحی به گرفتن این‌گونه خلعت‌ها می‌شدند ۷ یا ۸ روز پیاپی پرنده را در کنار خود نگه می‌داشتند و بر دست خود می‌نشانند، پرهایش را شانه می‌زدند و از زیبایی‌ها، زیرکی و هنرمندی‌اش در شکار داستان‌ها می‌گفتند. سپس آن‌ها را با زنجیرها و زنگوله‌های زرین و همچنین حلقه‌های سیمین‌ترین می‌کردند (شاردن، ۱۳۷۴: ۲/۷۳۵). در واقع خلعت بخشی شاه به حکام و صاحب‌منصبان از چنان اهمیتی برخوردار بود که از روش‌های مختلفی همچون رفت و آمد با خلعت شاهی به همراه چند صد ملتزم رکاب برای نمایش آن در انظار عموم استفاده می‌کردند (استودارت، ۱۴۰۰: ۲۰۱-۲۰۲). در این زمینه حکامی که به خلعت شاهی مفتخر می‌شدند علاوه بر نمایش آن در انظار عموم هنگام حضور سفرای خارجی در منطقه تحت حاکمیت‌شان با جلال و شکوه از خلعت شاهی رونمایی می‌کردند (اولثاریوس، ۱۳۶۹: ۲/۴۵۵). در همین راستا حکام، بزرگان و صاحب‌منصبان در سطحی پایین‌تر

به منظور افزایش نفوذ و اقتدار خود، به رعایای تحت امرشان خلعت بخشی می کردند. کمپفر در این باره گزارش می دهد: «بزرگان و اعیان نیز به سهم خود به کسانی که خدمات شایسته‌ای برای آن‌ها انجام داده‌اند خلعت می دهند اما علت واقعی امر بیشتر میل باطنی ایرانیان به خودنمایی و تجمل پرستی است تا پاداش دادن به خدمت گزاری. زیرا در این مملکت هر کس را ببینید هم و غمش متوجه آن است که به نحوی گشاده دستی و بزرگواریش را بستایند حتی در پایین ترین محافل ایرانی هم میل به تجمل پرستی و خودنمایی دیده می شود» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۸۱). این اقدام معمولاً از سوی حکام طی مراسم خاصی همچون ماه رمضان، انتصاب حکام و به ویژه در عید نوروز انجام می شد (مشیزی، ۱۳۶۹: ۲۵۵-۲۵۶، ۳۷۳، ۶۳۳). گاهی حکام در سطحی وسیع تر به ویژه هنگام رفتن به پایتخت و شرفیابی نزد شاه به این کار اقدام می کردند. به عنوان نمونه امیرخان حاکم کرمان با تقدیم پیشکش به شاه صفی پس از آن که به سمت کرمان حرکت کرد در بین راه ۷۰۰ مندیله به رعایای خود خلعت بخشید. پس از اتمام مندیله‌ها مجدداً دستور داد تعداد زیادی را خریداری کنند تا رسیدن به مقصد بین رعایای خود تقسیم کند (مشیزی، ۱۳۶۹: ۲۰۳). درباره اهمیت خلعت شاهی باید اذعان کرد گاهز سفرای خارجی و پناهنده‌ها نیز پس از گرفتن خلعت می کوشیدند اقتدار خود را در مقابل سایر سفرا نشان دهند (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۱۳۶-۱۳۹؛ کارری، ۱۳۴۸: ۱۱۸).

۷- نتیجه

خلعت یکی از انواع تقدیمی‌های دوره صفویه به شمار می رود که به واسطه کارکرد سیاسی و مالی حائز اهمیت است. مبنای این پژوهش بررسی مقوله خلعت در این دوره بود. دستاوردهای پژوهش را با تکیه بر بررسی منابع تاریخ نگارانه و سفرنامه‌ای می توان در چند محور دسته بندی کرد. نخست، شاهان صفوی از خلعت بخشی به عنوان نماد مرحمت و تصدیق لایه‌های پایین تر منظومه سیاسی قدرت استفاده می کردند و این امر خود به درآمدزایی می انجامید. به سخن دیگر، ارکان متفاوت ساختار قدرت صفوی در جست و جوی عنایت شاه تلاش می کردند که حاصل آن کسب درآمد و پر کردن خزانه برای دولت بود. گاهی نیز خلعت بخشی با طمع شاهان صفوی گره می خورد؛ امری که همچنان در قاعده جذب درآمد برای دولت خللی ایجاد نمی کرد. بر برخی موقعیت‌ها به همراه ارسال خلعت فرمان‌هایی مبنی بر تأمین بخشی از احتیاجات دربار به حکام داده می شد تا از هزینه‌های دربار نیز کاسته شود. اما مؤلفه‌های حاکم بر تقدیم خلعت به ویژه در جشن و آیین‌های رسمی به طور اخص نوروز هزینه‌های زیادی برای شاه و دربار به همراه داشت. دوم، صاحب منصبان درباری بنا بر اهمیت خلعت بخشی و آگاهی به نیاز صاحب منصبان به خلعت پوشی، بر اساس سازوکار دربار برای تقدیم خلعت و تعامل با گیرندگان آن در شرایط مختلف همچون ضعف شاه و تلاش برای حذف رقبای سیاسی از این سنت فرهنگی کهن استفاده شخصی کرده و از رهگذر آن ثروت اندوزی می کردند. بعد دیگر این پژوهش ناظر بر پیامدهای حاصل از خلعت پوشی بود. درباره خلعت پوشی صاحب منصبان باید اذعان کرد از زمان ارسال خلعت تا زمان دریافت آن، افراد تصدیق شده هزینه‌های گزافی صرف می کردند که شامل هزینه‌های مربوط به انعام آورنده خلعت و برپایی جشن و مهمانی برای افراد شرکت کننده در مراسم خلعت پوشی و پرداخت رشوه‌های کلان به صاحب منصبان ذی نفوذ درباری برای تسریع در ارسال خلعت شاهی می شد. از این رو به نظر

می‌رسد پیامدهای مالی برآمده از خلعت بخشی در برخی مناطق تحت سیطره حکام زیانبار بود، زیرا حکام با اعمال فشار بر مردم هزینه‌های صرف شده برای خلعت‌گیری را از آن‌ها وصول می‌کردند. این هزینه‌ها شامل انعام به آورنده خلعت، هزینه‌های مربوط به جشن و مهمانی و پرداخت رشوه‌های گاه کلان به صاحب‌منصبان ذی‌نفوذ درباری برای تسریع در ارسال خلعت شاهی بود. البته منابع این دوره داده‌های چندانی از دشواری‌های اجتماعی ارائه نمی‌دهد اما همان خرده‌داده‌ها حکایت از وضعیتی دارد که حکام ایالات و ولایات به تبع راهکارهای خود برای راضی کردن سطوح بالاتر و تثبیت موقعیت خود ایجاد می‌کردند.

منابع

- استودارت، رابرت (۱۴۰۰)، *سفرنامه توماس هربرت و گزارش‌های رابرت استودارت ۱۶۲۸م-۱۰۳۷ه.ق.*، در *عصر شاه‌عباس اول صفوی*، ترجمه حسن جوادی و ویلم فلور، تهران: آبا دیوم.
- اشترویس، یوهان (۱۳۹۶)، *سفرنامه یوهان اشترویس*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی با همکاری کتابخانه و موزه ملی ملک.
- افوشته‌ای نطنزی، محمودبن هدایت الله (۱۳۷۳)، *نقاوه الاثار فی ذکر الاخیار*، به اهتمام احسان اشراقی، تهران: علمی و فرهنگی.
- امیر نیما الهی و صمد سامانیان (۱۴۰۰)، *تحلیل جامعه‌شناختی آداب خلعت و جامه بخشی در دوره خلافت فاطمی*، دوره ۵۴، شماره ۱، صص ۱-۲۴.
- اولناریوس، آدام (۱۳۶۹)، *سفرنامه آدام اولناریوس*. ترجمه محمدحسین کردبچه. تهران: کتاب برای همه.
- آنترمونی، جان بل، *سفرنامه جان بل آنترمونی (از فرستادگان پطر کبیر به دربار شاه سلطان حسین)*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۷۸)، *سیاست و اقتصاد عصر صفوی*. تهران: صفی‌علیشاه.
- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۹۹)، *ترجمه ابو تراب نوری*، با تجدیدنظر کلی و تصحیح حمید شیرانی، تهران: سنایی.
- ترکمان، اسکندربیک (۱۳۵۰)، *تاریخ عالم‌آرای عباسی*. زیر نظر با تنظیم فهرست‌ها و مقدمه ایرج افشار. تهران: امیرکبیر.
- ترزو، آنتونیو (۱۳۹۷)، *سه سفرنامه: رابی بنیامین تطیلی، آنتونیو ترزو، میگله ممبره*، ترجمه حسن جوادی و ویلم فلور، تهران: بی‌نا.
- جنابدی، میرزاییگ (۱۳۷۸)، *روضه‌الصفویه*. به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد. تهران: مجموعه انتشارات ادبی، تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
- جنکینسون، آنتونی (۱۳۹۶)، *سفرنامه آنتونی جنکینسون*، سفرنامه‌های انگلیسی‌ها در ایران، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.

- جهانگشای خاقان (تاریخ شاه اسماعیل ۱۴۰۶ ه. ق- ۱۳۶۴ ه. ش). مقدمه و پیوست‌ها و فهارس الله‌دا مضرط. کتابت روی جلد و سخن مدیر و فهارس محلقات، تقی منتظری، مولانا عبدالعزیز، سلطان احمد خوش‌نویس. بی‌جا: انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- حسینی استرآبادی، سیدحسن بن مرتضی (۱۳۶۶)، از شیخ‌صافی تا شاه‌صافی (از تاریخ سلطانی). به کوشش احسان اشراقی. تهران: چاپخانه بهمن.
- خواجهگی اصفهانی، محمد معصوم (۱۳۶۸)، خلاصه‌السير (تاریخ روزگار شاه‌صافی صفوی، زیر نظر ایرج افشار، تهران: مهارت.
- خواندمیر، امیر محمود (۱۳۷۰)، تاریخ شاه اسماعیل و شاه طهماسب (ذیل تاریخ حبیب‌السير). تصحیح و تحشیه محمود علی جراحی. تهران: گستره.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین (۱۳۸۰)، حبیب‌السير. مقدمه بقلم جلال‌الدین همایی. فهرست مطالب، اعلام تاریخی و جغرافیایی، قبایل و کتب و تصحیح متن زیر نظر محمد دبیرسیاقی.
- دالساندری، وینچنتو (۱۳۸۱)، سفرنامه ونیزیان در ایران (سفرنامه‌های ونیزیانی که در زمان اوزون‌حسن آق‌قویونلو و اوایل عهد صفوی به ایران آمده‌اند). ترجمه منوچهر امیری. تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- دلاواله، پیتر (۱۳۷۰)، سفرنامه پیتر و دلاواله (قسمت مربوط به ایران). ترجمه، شرح و حواشی از شجاع‌الدین شفا. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، لغت‌نامه دهخدا. زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی. جلد ۴، ۷، ۱۲، ۱۴، ۱۵. تهران: دانشگاه تهران.
- روبرون، میثائیل (۱۳۸۴)، نظام ایالات در عهد صفویه. ترجمه کیکاووس جهان‌داری. تهران: علمی و فرهنگی.
- رودگر، قنبر علی (۱۳۹۳)، خلعت (در تداول فارسی زبانان: خلعت)، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۵.
- روملو، حسن بیگ (۱۳۵۷)، احسن‌التواریخ. به تصحیح عبدالحسین نوایی. تهران: بابک.
- سانسون (۱۳۴۶)، سفرنامه سانسون (وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی). به کوشش و ترجمه تقی تفضلی. بی‌جا: بی‌نا.
- سبزه‌علی پور، جهان‌دوست (۱۳۸۵)، خلعت و خلعت‌بخشی (نگاهی به خلعت و خلعت‌بخشی در تاریخ)، آموزش زبان و ادب فارسی، دوره ۱۹، شماره ۲، صص ۲۶-۲۸.
- سیوری، راجر (۱۳۸۹)، ایران عصر صفوی. ترجمه کامبیز عزیزی. تهران: سحر.
- شاردن، ژان (۱۳۷۲-۱۳۷۵)، سفرنامه شوالیه شاردن. ترجمه اقبال یغمائی. تهران: توس.
- شاه‌طهماسب. عالم‌آرای شاه‌طهماسب (۱۳۷۰)، به کوشش ایرج افشار. تهران: دنیای کتاب.
- عالم‌آرای صفوی (۱۳۵۰)، به کوشش یادالله کردی. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- غفاری قزوینی، قاضی احمد (۱۳۴۳)، تاریخ جهان آراء، به همت و سعی مجتبی مینویی، تهران: سرچشمه.
- غفاری فرد، عباسقلی (۱۴۰۲)، دیوان‌سالاری و نظام اداری در روزگار صفویه. تهران: امیرکبیر.

- فلور، ویلم (۱۳۹۵)، *تاریخ مالی ایران در روزگار صفویان و قاجاریان (۱۹۲۵ - ۱۵۰۰)* م. ترجمه ابوالقاسم سری. تهران: توس.
- فلور، ویلم (۱۳۹۸)، *اولین سفرای ایران و هلند (شرح سفر موسی بیگ سفیر شاه عباس به هلند و سفرنامه یان اسمیت سفیر هلند در ایران، بکوشش داریوش مجلسی و حسین ابوترابی، تهران: طهوری.*
- فلور، ویلم (۱۳۹۸)، *دیوانسالاری عصر صفوی*. ترجمه حسن زندیه. ویراستیار اسماعیل یارمحمدی. تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- فلور، ویلم (۱۴۰۰)، *دیوان و قشون در عصر صفوی*. ترجمه کاظم فیروزمند. تهران: آگه.
- فومنی، عبدالفتاح (۱۳۴۹)، *تاریخ گیلان وقایع سال‌های ۹۲۳-۱۰۲۸ هجری قمری*. به تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده. تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- فیدالگو، گریگوریو پری پرا (۱۳۵۷)، *گزارش سفیر کشور پرتغال در دربار شاه سلطان حسین صفوی*، ترجمه از زبان پرتغالی و حواشی از ژان اوین، تهران: دانشگاه تهران.
- قبادالحسینی، خورشاه (۱۳۷۹)، *تاریخ ایلچی نظام‌شاه (تاریخ صفویه از آغاز تا سال ۹۷۲ ه.ق)*. تصحیح، تحشیه، توضیح و اضافات محمدرضا نصیری و کوهیچی هانهدا. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- کاری، جووانی فرانچسکو جیملی (۱۳۴۸)، *سفرنامه کاری*. ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ. بی‌جا: وزارت فرهنگ و هنر، ارشاد کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی، مؤسسه انتشارات فرانکلین.
- کمپفر، انگلبرت (۱۳۶۳)، *سفرنامه کمپفر*، ترجمه کیکاووس جهاندار، تهران: خوارزمی.
- متی، رودلف پ (۱۳۹۰)، *اقتصاد و سیاست خارجی عصر صفوی*. ترجمه حسن زندیه. تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- مرزبان و قاری، معصومه و محمدرضا (۱۳۹۷)، *بررسی ویژگی‌های سبکی و شگردهای خاص بیهقی و فردوسی در توصیف این خلعت‌بخشی*، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال ۱۱، شماره ۳، شماره پیاپی ۴۰، صص ۲۸۷-۳۰۸.
- مرعشی، میر تیمور (۱۳۶۴)، *تاریخ خاندان مرعشی مازندران*. به تصحیح منوچهر ستوده. تهران، اطلاعات.
- مشیزی (یردسیری)، میر محمد سعید (۱۳۶۹)، *تذکره صفویه کرمان*. مقدمه و تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی. تهران: علم.
- ممبره، میگله (۱۳۹۷)، *سه سفرنامه: رابی بنیامین تطیلی، آنتونیو تررو، میگله ممبره*، مترجم حسن جوادی و ویلم فلور، تهران: بی‌نا.
- منجم یزدی، ملاجلال‌الدین (۱۳۹۸)، *تاریخ عباسی (روزنامه ملاجلال)*. تاریخ ایران در روزگار شاه‌عباس صفوی. تصحیح مقصودعلی صادقی. تهران: نگارستان اندیشه.
- منشی قزوینی، بوداق (۱۳۷۸)، *جواهر الاخبار (بخش تاریخ ایران از قراقویونلوها تا سال ۹۸۴)*. مقدمه، تصحیح و تعلیقات محسن بهرام‌نژاد، تهران: میراث مکتوب.

- منشی قمی، قاضی احمد بن شرف‌الدین الحسینی القمی (۱۳۸۳)، *خلاصه‌التواریخ*. به تصحیح احسان اشراقی. ۲ ج. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- میرزاسمیعا. *تذکره‌الملوک* (۱۳۳۴)، تحقیقات و حواشی و تعلیقات استاد مینورسکی. ترجمه مسعود رجب‌نیا. حواشی و فهارس و مقدمه و اعمال نظر محمد دبیرسیاقی. تهران: تذکره انجمن کتاب.
- واله اصفهانی، محمدیوسف (۱۳۷۲)، *خلدبرین (ایران در روزگار صفویان)*. به کوشش میرهاشم محدث. تهران: مجموعه انتشارات ادبی، تاریخی، موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
- وحید قزوینی، محمدطاهر (۱۳۲۹). *عباسنامه (شرح زندگانی ۲۲ ساله شاه‌عباس ثانی)*. به تصحیح و تحشیه ابراهیم دهگان. اراک: فروردین.
- هربرت، توماس (۱۴۰۰)، *سفرنامه توماس هربرت و گزارش‌های رابرت استودارت ۱۶۲۸م-۱۰۳۷ه.ق.* در عصر شاه‌عباس اول صفوی، ترجمه حسن جوادی و ویلم فلور، تهران: آبادیوم.
- هروی، امیرصدرالدین ابراهیم امینی (۱۳۸۳). *فتوحات شاهی*. تصحیح و تعلیق، توضیح و اضافات محمدرضا نصیری. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

References

- Âlam Ârâ-ye Safavi (۱۹۷۱), ed. By Yadullah Kurdi, Tehran: Enteshârât-e Bonyâd-e Farhang-e Iran.[Persian]
- Careri, G. (۱۹۶۹), *Safarnâme-ye Careri*, translated by A. Nakhjavani, Abdul Ali Kârang, Edâre-ye Ershâd Farhang va Honar-e Azarbaijâyân.[Persian]
- Chardin, J. (۱۹۹۳-۱۹۹۶), *Safarnâme-ye Chardin*, translation by I.Yaghmai, Tehran: Toos. [Persian]
- Dalsandri, V. (۲۰۰۲), *A Narrative of Italian travels in Persia* translation by M. Amiri, Tehran: Khwarazmi.[Persian]
- Dehkhoda, A. A. (۱۹۹۸), *Loghat Nameh*. Ed. By M. Moin and J. Shahidi, Vol.4, ۱۴، ۱۲، ۷، ۱۵ Tehran: University of Tehran.[Persian]
- Della Valle, P. (۱۹۹۱), *Travelogue*, Persian translation by Sh. Shafâ, Tehran: Enteshârât-e Elmi va Farhangi.[Persian]
- Falsafi, N. (۱۹۷۴), *Zendegâni- e Shâh Abbâs- e Aval, I*, Tehran: Enteshârât-e Dânesghâh-e Tehrân.[Persian]
- Fidalgo, G. (۱۹۷۸), *Translation and edit by Aubin*, Tehran: Enteshârât-e Dânesghâh-e Tehrân.[Persian]
- Ghafâri K, Ghazi Ahmad (۱۹۶۴), *Târikh e Negârestân*, ed. By M. Modaresi Gilâni, Tehran:Hafez.[Persian]

- Ghafâri Q, Q. A. (۱۹۶۴), Târikh-e Jahân Ârâ, Tehran: Hâfez.[Persian]
- Heravi, A. S.E. A. (۲۰۰۴), Fotoufât-e Shâhi, ed. By Mohammad R. Nasiri, Tehran: Anjoman-e Âsâr va Mafâkher-e Farhangi.[Persian]
- Hosseini Estrabâdi, S. H. I. M. (۱۹۸۷), Az Sheikh Safi Ta Shâh Safi, ed. By E.Eshraghi, Tehran: Châpkhâne-ye Bahman.[Persian]
- Janâbadi, M. (۱۹۹۹), Rowzah al- Safaviyeh, ed. By Gh Tabatabai Majd, Tehran:Enteshârât-e Ababi,Tarikhî-e Mowghufât-e Mahmud Afshar Yazdi.[Persian]
- Jahângoshâ-ye Khâqân, ed. By A. Mutzar, Enteshârât-e Markaz-e Tahghighât-e Iran va Pakistan.[Persian]
- Khâjagi Esfahani, M. M. (۱۹۸۹), Kholâsat Os-Siyar ed. By I. Afshar, Tehran: Enteshârâte Elmi.[Persian]
- Khândamir, A.M. (۱۹۹۱), Tarikh-e Shâh Ismail va Shah Tahmâsab, ed. By M. A.Jarâhi, Tehrân: Gostareh.[Persian]
- Krusinski, Safarnâme-ye Krusinski, translated by A. R. Donboli, ed. By Maryam Mirahmadi. [Persian]
- Lambton, A. K., "Pishkesh", Dâneshnâme-ye Jahân-e Islam, Vol. 5, pp. 957-958.[Persian]
- Masoom, M. M (۱۹۷۲), History of the Safavid Sultans, by S. A. H. Abedi, Tehran: Farhang Iran Foundation Publications.[Persian]
- Matihee, R. (2012), Eghtesâd va Siâsat Khâreji-e Asre Safavi, translated by H. Zandieh, Tehran: Pazhouheshkade-ye Howzeh va Dâneshgâh.[Persian]
- Mathee, R., Floor & P. Clawson (2013), A Monetary History of Iran from the Safavids to the Qajars, [Persian]
- London: I.B. Tauris.[Persian]
- Membre, M(۲۰۱۸) , Se Safarnâme az Zamân-e Sultan Sanjar va Avayel-e Safaviyeh, translated by H.Javâdi W. Floor.[Persian]
- Mirza Smi'aâ. (۱۹۵۵), Tazkert al-Muluk, ed. By Minorski, translated by M. Rajabniâ, Tehran: Tazker-ye Ajnoman-e Ketâb.[Persian]
- Mizra Rafi'a, M. R. I. H. (۲۰۰۶), Dastur al-Muluk, ed. By I. Marchinkovsky,translated by A. Kurd Abadi, Tehran: Vezârat-e Umur-e Khârejah.[Persian]
- Monajem Yazdi, M. J. (2018), Târikh- e Abbasi, ed. By M. A. Sadeghi, Tehran:Nagâristan - e Andisheh.[Persian]
- Monshi Qazvini, B. (۱۹۹۹), Javaher al-Akhbar, ed. By M. Bahramnejad.[Persian]

- Monshi Qomi, Q. A. I. Sh. A.Q. (۲۰۰۴)، Kholâat-al Tavârikh, ed. By E. Eshraghi, 2 Vols. Tehran: Enteshârât-e Dâneshgâh-e Tehrân.[Persian]
- Mubârak, Sh. A. (۱۹۹۳)، Akbarnâmeh, ed. By Gh. Tabatabai Majd, Tehrân: Moasesehye Motâleât va Tahghighât-e Farhangi.[Persian]
- Nasiri, M. I. Z.A. (۱۹۹۴)، Dastour-e Shahriaran, ed. By M. N. Nasiri Moghadam, Tehran: Enteshârât-e Ababi, Tarikhi-e Mowghufât-e Mahmud Afshar Yazdi.[Persian]
- Navâei and Ghafârifard, A. H & Gh. H. (۲۰۰۹)، Târikh-e Tahavolât-e Siâsi, Ejtemâmi, Eghtesâdi va Farhangi-e Iran, Tehran: Samt[.Persian]
- Olearius, A. (۱۹۹۰)، Adam Olearius' travelogue, translated by M. H. Kordbacheh, Tehran: Kitab Baray-e Hameh.[Persian]
- Qazvini, A. (۱۹۸۸)، Favaed-Al-Safaviyya. Ed. By M. Mirahmadi, Tehran: Moaseseh-ye Motâleât va Tahghighât-e Farhangi.[Persian]
- Qazvini, A. L.f (۲۰۰۷)، Lob Al-Tawarikh, ed. By M. Mohhaddeth, Tehran: Anjoman-e Âsâr va Mafâkher-e Farhangi[Persian]
- Qobad al-Hosseini, Kh. (۲۰۰۰)، Tarikh-e Ilchi- e Nizam Shâh, ed. By M. R. Nasiri, Kohichi Haneda, Tehran: Anjoman-e Âsâr va Mafâkher-e Farhangi.[Persian]
- Râghem Samarqandi, M. Sh. (2010)، Târikh-e Râghem, ed. By M. Sotoudeh, Tehran: Enteshârât-e Ababi, Tarikhi-e Mowghufât-e Mahmud Afshar Yazdi. [Persian]
- Rumlu, H. B. (۱۹۷۸)، Ahsan al-Tavarikh, ed. By A. H. Navâei, Tehran: Bâbak.[Persian]
- Sanson. N. (۱۹۶۷)، Safarnâme-ye Sanson, ed. And translation by T. Tafazoli.[Persian]
- Savory, R. (۲۰۰۱)، Iran-e Asr-e Safavi, translated by K. Azizi, Tehran: Sahar.[Persian]
- Shâh Tahmâsab. (۱۹۹۱)، Âlam Ârâ-ye Shâh Tahmasab, ed. By I. Afshar, Tehran: Donyâ-ye Ketâb.[Persian]
- Shâh Tahmâsab. (۱۹۶۴)، Tazkere-ye Shâh Tahmâsab, Tehran: Kâveh.[Persian]
- Shâmlou, V. Q. B. D. Gh. (۱۹۹۲)، Qesas al-Khâqâni, ed. By S. H. Sâdât Nâseri, Tehran: Sâzmân-e Châp va Enteshârât-e Vezârat-e Farhang va Erhsâd-e Eslami.[Persian]
- Shirâzi, A. (۱۹۹۰)، Takmalat al-Akhhâr, ed. By A. H. Navâei, Tehran: Ney.[Persian]
- Tatavi & Qazvini, A & Â. Kh (۲۰۰۳)، Tarikh- e Alfî, ed. By Gholamreza Tabatabai Majd, 8 volumes, Tehran: Elmi Farhangi.[Persian]
- Turkaman, E. (۱۹۷۱)، Târikh-e Âlam Ârây-e Abbasi, ed. By I. Afshar, Tehran: Amir Kabir. [Persian]

-
- Vâleh Esfahâni, M. Y. (۱۹۹۳), Khold-e Barin, ed. By Mirhashem Mohadith, Tehran:Enteshârât-e Ababi, Tarikhi-e Mowghufât-e Mahmud Afshar Yazdi,[Persian]
- Vahid Qazvini, M. T. (۱۹۵۰), Abbas Nameh, ed. By E. Dehgân, Arâk: Farvardin. [Persian]